

Understanding Teachers' and Parents' Perceptions of Challenges in Teaching the Quran to First-Grade Elementary Students in Yazd

Behnaz Karimian / M.A. in Educational Psychology, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Yazd University, Yazd, Iran
karimianbehnaz@gmail.com

✉ **Ahmad Zandvanian Naeini** / Assistant Professor, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Yazd University, Yazd, Iran
azand2000@yazd.ac.ir

Hossein Hasani / Assistant Professor, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Yazd University, Yazd, Iran

Received: 2024/11/29 - **Accepted:** 2025/02/23

hassani.hossain@yazd.ac.ir

Abstract

Employing a qualitative phenomenological approach, this study aimed to explore teachers' and parents' perceptions of the challenges in teaching the Quran to first-grade elementary students during the 2022–2023 academic year. The target group included parents and teachers from Yazd, selected through criterion-based purposeful sampling, with 17 teachers and 4 parents participating. Sampling continued until theoretical saturation was achieved. Data were collected using semi-structured interviews and analyzed via Colaizzi's seven-step technique. During initial coding, 212 open codes were generated, which were reduced to 103 codes through condensation. The identified challenges were categorized into 4 main themes and 19 sub-themes. Challenges related to the design and development of the Quran textbook with 8 sub-themes, shortcomings in the implementation of the Quran curriculum with 5 sub-themes, challenges arising from the inherent nature of Quran as a subject with 3 sub-themes, and sociocultural and belief-related challenges with 3 sub-themes. The findings suggest that addressing challenges related to promoting Quranic culture in society requires collaboration with cultural institutions and synergy among governmental bodies.

Keywords: Quranic education textbook, first grade, elementary level, teachers, parents.

ادراک انگاره‌های معلمان و والدین از چالش‌های آموزش قرآن پایه اول ابتدایی شهر یزد

بهناز کریمیان / کارشناسی ارشد روان‌شناسی تربیت دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه یزد، یزد، ایران.

karimianbehnaz@gmail.com

azand2000@yazd.ac.ir

hassani.hossain@yazd.ac.ir

✉ احمد زندوآنیان نائینی / استادیار دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه یزد، یزد، ایران.

حسین حسینی / استادیار دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه یزد، یزد، ایران.

دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۰۹ - پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۰۵

چکیده

هدف پژوهش حاضر مطالعه انگاره‌های معلمان و والدین از چالش‌های آموزش قرآن پایه اول ابتدایی در سال تحصیلی ۱۴۰۱-۱۴۰۲، و رویکرد آن کیفی و به روش (پدیدارشناسی) بود. گروه هدف شامل والدین و معلمان شهر یزد بود که با روش نمونه‌گیری هدفمند ملاک‌محور، هفده معلم و چهار نفر از والدین دانش‌آموزان در پژوهش مشارکت داشتند. نمونه‌گیری تا مرحله اشباع نظری داده‌ها ادامه یافت. ابزار پژوهش مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته بود. داده‌ها به روش هفت مرحله‌ای کلاسی تجزیه و تحلیل شدند. در روند کدگذاری اولیه، تعداد ۲۱۲ کد زنده به دست آمد که در فرایند فروگاهی به ۱۰۳ کد تبدیل شدند و در نهایت چالش‌های احصاشده در قالب چهار مضمون اصلی و نوزده مضمون فرعی طبقه‌بندی شدند. چالش‌های مربوط به طراحی و تدوین کتاب قرآن با هشت مضمون فرعی، نواقص در اجرای برنامه درسی قرآن با پنج مضمون فرعی، چالش‌های حاصل از ماهیت ماده درسی قرآن با سه مضمون فرعی، و چالش‌های اجتماعی، فرهنگی و اعتقادی با سه مضمون فرعی احصا شدند. در نتیجه رفع چالش‌های مربوط به گسترش فرهنگ قرآنی در جامعه، نیازمند مشارکت سایر نهادهای فرهنگی و هم‌افزایی دیگر دستگاه‌های حکومتی است.

کلیدواژه‌ها: کتاب آموزش قرآن، پایه اول، دوره ابتدایی، معلمان، والدین، پدیدارشناسی.

قرآن کریم معجزه جاودان پیامبر گرامی اسلام ﷺ و چراغ راه جویندگان علم است. به دلیل اهمیت این کتاب آسمانی در تربیت انسان‌ها، آموزش آن در دوره ابتدایی از اهمیت بالایی برخوردار است. امیرالمؤمنین علیؑ فرمودند: «حق فرزند بر پدر این است که برای او نام خوب انتخاب کند؛ او را با ادب و نیکو تربیت کند و به او قرآن بیاموزد» (نهج البلاغه، حکمت ۳۹۱). هدف نهایی تعلیم و تربیت در آموزش و پرورش ایران، رسیدن دانش‌آموزان به حیات طیبه است. کلیدواژه‌ای که در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش استفاده شده، برگرفته از آیه ۹۷ سوره نحل در قرآن کریم است: «هر کس کار شایسته‌ای انجام دهد، خواه مرد باشد یا زن، در حالی که مؤمن است، او را به حیاتی پاک زنده می‌داریم». خداوند خواندن را توسط جبرئیل به پیامبر ﷺ می‌آموزد. این گونه است که اولین معلم قرآن، خداوند متعال است و اگر آموزش قرآن مورد توجه همگان باشد، شرایط مساعد برای تحقق اهداف آموزش آن فراهم می‌شود (اشراقی، ۱۳۸۸). برنامه آموزش قرآن در پی آن است که راهی روشن، مطمئن و دائمی برای انس و ارتباط همه مردم با قرآن کریم، که به رهگیری مادام‌العمر ایشان از هدایت کتاب الهی منجر شود، باز کند (جعفری‌فر و نقی‌زاده، ۱۳۹۶). بنابراین زمانی دانش‌آموزان در راه دستیابی به حیات طیبه‌اند که قرآن را بشناسند (مجیدی، ۱۴۰۰). شناخت توأم با درک معنا، تدبّر در قرآن و انس با آن، باعث ورود هر فرد مسلمان به دریایی از معارف اسلامی می‌شود (چشم‌انداز برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۱). سواد قرآنی به معنای داشتن اعتقاد و علاقه به یادگیری قرآن کریم است. این مفهوم شامل برخورداری از دانش و مهارت‌های پایه‌ای می‌شود که فرد را قادر می‌سازد به صورت مستمر و مادام‌العمر از قرآن بهره‌برداری کند و با آن انس داشته باشد (Zayed, 2017). یکی از این عوامل مهم، روش تدریس معلمان و مربیانی است که به تدریس قرآن در مدارس می‌پردازند. به کارگیری الگوهای فعال تدریس در کلاس‌های درس باعث ایجاد انگیزه و افزایش علاقه فراگیران به قرآن می‌شود (Aziz et al, 2016).

دوره ابتدایی در ایران، بنا بر تغییرات انجام‌شده، به دو دوره اول و دوم ابتدایی تقسیم شده است. دوره اول ابتدایی کودکان هفت تا نه‌ساله را شامل می‌شود (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۳۹۱). کودکی یکی از مهم‌ترین و تأثیرگذارترین دوران زندگی آدمی است. در این دوره ساختار شخصیتی و رفتاری انسان بنیان گذاشته می‌شود. دوره ابتدایی به لحاظ رشد، تربیت و تکوین شخصیت کودکان دوره مهمی است. در آموزش و پرورش، درس آموزش قرآن درصدد است که دانش‌آموزان به تدریج به مهارت‌های پایه و اصلی در استفاده از قرآن کریم دست یابند. این مهارت‌ها عبارت‌اند از: ۱. توانایی خواندن قرآن کریم؛ ۲. توانایی درک معنای عبارات و آیات قرآن کریم؛ ۳. آشنایی با روش‌ها و مراتب ساده و اولیه تدبّر در قرآن کریم. این سه مهارت باید به انس با قرآن کریم منجر شوند و ضروری‌ترین بخش انس با قرآن، خواندن روزانه بخشی از آیات قرآن کریم است؛ به نحوی که سه مهارت اصلی یادشده در حد قابل قبول در آن رعایت شود (انوشه‌پور و همکاران، ۱۳۹۶).

دانش‌آموزان کلاس اول نیز علاوه بر خواندن کتاب‌های فارسی، ریاضی و علوم، با کتاب دینی و آسمانی خود نیز آشنا می‌شوند و از آغاز ورود به مدرسه، کتاب خدا را می‌شناسند و با آن انس می‌گیرند و به مرور زمان آن را درک می‌کنند. کم و کیف طراحی و تولید محتوای آموزشی قرآنی و دینی برای دانش‌آموزان دوره ابتدایی و ارزیابی دوره‌ای آن، یکی از دغدغه‌های

نظام آموزشی است. پژوهش حاضر تلاش دارد تا افق‌های نظری معطوف به آموزش معارف دینی به کودکان را توسعه دهد. از آنجاکه تاکنون پژوهشی به بررسی دیدگاه معلمان و والدین دربارهٔ این مادهٔ درسی نپرداخته است و با توجه به اینکه آموزش قرآن از سنین پایین تأثیرات مثبت و ماندگاری در شکل‌گیری شخصیت و تکوین باورها، اعتقادات، نگرش‌ها و خودپندارهٔ دانش‌آموزان دارد، لزوم پرداختن به بررسی دیدگاه دو گروه از مهم‌ترین افرادی که با کودکان سروکار دارند، یعنی معلمان و والدین آشکار است. یافته‌های پژوهش حاضر به‌لحاظ کاربردی برای معلمان پایهٔ اول ابتدایی، والدین دانش‌آموزان، مدیران مدارس و برنامه‌ریزان و مؤلفان کتب درسی مفید است و از نتایج آن می‌توان برای ایجاد کلاس درسی فعال، بانشاط، جذاب و پویا به‌منظور آموزش این کتاب آسمانی بهره گرفت. بنابراین، سؤال اصلی پژوهش حاضر این است که ادراکات معلمان و والدین دانش‌آموزان پایهٔ اول ابتدایی شهر یزد از چالش‌های آموزش درس قرآن چگونه است؟

۱. پیشینهٔ پژوهش

برخی از پژوهش‌های پیشین در زمینهٔ راهبردهای آموزش قرآن انجام شده‌اند که در ادامه به آنها اشاره می‌شود: فطری اسنائینی بر ماتوندانگ و ربینو (Fitri Isnaini Br Matondang & Rubino, 2023) در پژوهشی با هدف شناخت سبک ارتباط اسلامی که والدین با فرزندان خود در ایجاد انگیزهٔ حفظ قرآن به کار می‌برند، نشان می‌دهند که اصول ارتباطی اسلامی که والدین در ایجاد انگیزه در فرزندان به کار می‌گیرند، سبک ارتباط قاطعانه (کلمات دلنشین) و اصل ارتباطی همدلانه (کلمات ملایم) است. مای دیلا و آدیونو (Mae Dilla & Adiyono, 2023) در پژوهشی، خواندن مکرر قرآن، درک مطالب، توجه به تجوید در هنگام خواندن قرآن، و عوامل محیطی مانند حمایت والدین را از جمله راهبردهای آموزشی و عوامل اجتماعی - محیطی مؤثر بر مهارت روخوانی قرآن در بین دانش‌آموزان معرفی می‌کنند. عابدینی و همکاران (۱۴۰۲) و سیافرل و همکاران (Syafri et al, 2021) در پژوهشی نشان می‌دهند که استفاده از روش تجوید و ترتیل در یادگیری قرآن باعث بهبود توانایی خواندن قرآن در دانش‌آموزان دورهٔ ابتدایی می‌شود. منصور و همکاران (Mansur et al, 2017) در پژوهشی نشان دادند که توسعهٔ مواد آموزشی ریاضی که مفهوم قرآن را در یادگیری ریاضیات در مدارس ابتدایی ادغام کند، باعث بهبودی قابل توجه در یادگیری شناختی - عاطفی و روانی - حرکتی ریاضیات دارد. علم‌خواه و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهشی علت عدم یادگیری قرائت قرآن دانش‌آموزان را عدم استماع منظم و استاندارد و به‌اندازهٔ آیات و سوره‌ها معرفی می‌کنند که این مشکل، یا از سوی معلمان یا خود دانش‌آموزان و خانواده‌های آنها یا از سوی هر دو طرف است.

برخی پژوهش‌های دیگر در زمینهٔ عوامل، پیامدها و اهداف آموزش قرآن انجام شده‌اند: ذولکفی و همکاران (Zulkifli et al, 2021) در پژوهشی چالش‌های اصلی در آموزش و یادگیری کودکان دارای ناتوانی‌های یادگیری در آموزش و یادگیری قرآن را کمبود مواد محرک، کمبود دانش، زمان محدود، رفتار کنترل‌نشده، آموزش سنتی، ناتوانی‌ها و عدم تعهد والدین، به‌روز نبودن الگو و حق آموزش، عدم استفاده از وسایل کمک‌آموزشی دیجیتال، و بی‌توجهی به سبک‌های یادگیری دیداری، شنیداری و حرکتی معرفی می‌کنند. قاسم‌پور (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «بررسی عوامل ارتقای سطح آموزشی معلمان قرآن» به عواملی از قبیل گزینش و ارزیابی و عوامل انگیزشی، عمل

به قرآن و الگو بودن برای متعلمان، اخلاص، و آشنایی با اصول و پیش‌نیازهای تدریس قرآن اشاره می‌کند. علم‌خواه (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «بررسی اهداف آموزش قرآن در دوره ابتدایی» نشان می‌دهد که هدف مطلوب از آموزش رسمی قرآن کریم دوره ابتدایی، آموزش جامع قرآن، یعنی صحیح و روان‌خوانی آیات قرآن، درک مفاهیم آیات منتخب، تدبّر و انس با کلام الهی به‌منظور رسیدن به سبک زندگی قرآنی، یعنی «حیات طیبه» است. ظهیرابی اصل و دولت‌دوست (۱۴۰۰) با بررسی پیام‌های قرآنی کتاب آموزش قرآن دوره ابتدایی نشان می‌دهند که از میان ساحت‌های شش‌گانه، بیشترین مصادیق، از مؤلفه‌های ساحت اعتقادی، عبادی و اخلاقی است. طبق یافته‌های پژوهش نجفی پاژکی و دلبری (۱۴۰۱)، از دیدگاه معلمان، محتوای آموزش قرآن دوره اول ابتدایی (کتاب درسی، کتاب گویا، راهنمای معلم و لوحه آموزشی) همسو با برخی اصول و اهداف مدنظر آموزش قرآن نیست و با وجود تأکید بر جذابیت محتوا در اصول طراحی و تدوین برنامه درسی، در تألیف این کتاب‌ها این اصل رعایت نشده است. صفری و همکاران (۱۴۰۲) با بررسی وضع موجود، چالش‌های درون‌سازمانی و برون‌سازمانی، نگاه غیرکارشناسی به برنامه درسی قرآن کریم، بی‌انگیزی و عدم یادگیری مهارت قرآنی را از جمله چالش‌های آموزش قرآن کریم در دوره ابتدایی معرفی می‌کنند. نصری و همکاران (Nasri et al, 2023) در پژوهشی نشان می‌دهند که آموزش آیات قرآن به‌عنوان دعا به کودکان، در پرورش همدلی و شکل‌دهی شخصیت، اخلاق و ارزش‌ها، انعطاف‌پذیری و رشد همه‌جانبه کودکان اثرگذار است و آنها را قادر می‌سازد تا ارزش‌ها و اصول اسلامی را در تعاملات و انتخاب‌های خود تجسم بخشند.

۲. روش‌شناسی پژوهش

رویکرد پژوهش از نوع «کیفی» و به‌روش «پدیدارشناسی» است. گروه هدف در پژوهش حاضر شامل تمامی معلمان و والدین دانش‌آموزان پایه اول ابتدایی شهر یزد در سال تحصیلی ۱۴۰۱-۱۴۰۲ بود. به‌روش نمونه‌گیری هدفمند ملاک‌محور (جلالی، ۱۳۹۱)، هفده نفر از معلمان و چهار نفر از والدین در پژوهش مشارکت داشتند. نمونه‌گیری تا مرحله اشباع نظری داده‌ها ادامه یافت. ملاک ورود، در خصوص معلمان داشتن مدرک کارشناسی و دست‌کم دو سال تجربه تدریس در پایه اول ابتدایی و در خصوص والدین داشتن دست‌کم مدرک کارشناسی و داشتن فرزند در پایه اول ابتدایی بود. ملاک خروج، عدم تمایل به مشارکت در پژوهش بود. مشارکت بیشتر معلمان خانم در پژوهش حاضر، به‌دلیل حضور پررنگ و پرشمار معلمان خانم در تدریس دوره ابتدایی، به‌ویژه پایه اول ابتدایی است. از سویی، در مدارس سطح شهر نیز حضور معلمان خانم به‌دلیل دشواری‌های رفت‌وآمد به مناطق روستایی پررنگ‌تر است. از این‌سو، جهت‌گیری تعمدی در مشارکت کمتر مردان در پژوهش حاضر وجود نداشت و این مسئله از اقتضائات جمعیت‌شناسانه گروه هدف بود.

ابزار پژوهش، مصاحبه عمیق نیمه‌ساختاریافته بود. سوالات مورد استفاده، سوالات باز و خنثی به‌تعداد یازده سؤال بود که سبب می‌شد شرکت‌کنندگان به‌طور کامل تجربیات خود را بیان کنند. همچنین سوالات در قلمرو خاصی طراحی شدند که در جهت رسیدن به اهداف پژوهش بود. برای افزایش اطمینان از روایی محتوایی و پیوند پرسش‌های مصاحبه با هدف‌های مورد نظر پژوهش، این پرسش‌ها به تأیید اساتید دانشگاه رسید. پس از کسب رضایت آگاهانه از

مشارکت کنندگان در پژوهش، داده ها جمع آوری شدند. روش تجزیه و تحلیل داده ها در این پژوهش، هفت مرحله ای کلاسی با این مراحل بود: ۱. در ابتدا برای کسب درک کامل، کل مصاحبه ها مطالعه شدند؛ ۲. در هر مصاحبه، جملات مهم و مرتبط با پدیده استخراج شد؛ ۳. معنای جمله های مهم جهت فرموله کردن کشف شد؛ ۴. معنای فرموله شده و مرتبط با هم در خوشه هایی از تم ها (موضوعات اصلی) قرار داده شدند؛ الف) با مراجعه به مصاحبه های اصلی، اعتبار خوشه ها بررسی شد؛ ب) تناقضات احتمالی در بین یا درون خوشه های متعدد مورد توجه قرار گرفت؛ ۵. نتایج به دست آمده به صورت یک توصیف کامل ترکیب و تلفیق شد؛ ۶. فرمول بندی: به صورت یک بیانیه روشن و واضح از ساختار اصلی پدیده مورد مطالعه توصیف شد؛ ۷. از طریق مراجعه دوباره به هر کدام از شرکت کنندگان و انجام مصاحبه انفرادی یا برگزاری جلسات متعدد مصاحبه، امکان پرسیدن نظر شرکت کنندگان در مورد موضوع به وجود آمد و از این طریق یافته های نهایی اعتبار سنجی شد (عابدی، ۱۳۸۹). برای تأیید دقت علمی در پژوهش کیفی با استفاده از مفهوم قابلیت اعتماد و عناصر چندگانه آن، از راهبردهای بازبینی کدگذاری، طبقه بندی یا تأیید با مراجعه به مشارکت کنندگان، تأیید استاد راهنما، تحلیل مورد کیفی، تأیید ساختاری و کفایت مآخذ مورد ارجاع استفاده شد (دانایی فرد و همکاران، ۱۳۹۶).

جدول ۱: اطلاعات جمعیت شناختی مشارکت کنندگان

ردیف	کد	نقش	مدرک	رشته تحصیلی	سن	جنسیت	سابقه خدمت
۱	A	معلم	کارشناسی	علوم تربیتی	۲۸	زن	۴
۲	B	معلم	کارشناسی	علوم تربیتی	۲۲	زن	۲
۳	C	معلم	کارشناسی	علوم تربیتی	۲۸	زن	۴
۴	D	معلم	کارشناسی	علوم تربیتی	۴۵	زن	۶
۵	E	معلم	کارشناسی ارشد	روان شناسی تربیتی	۴۰	زن	۳
۶	F	معلم	کارشناسی	علوم تربیتی	۴۰	زن	۳
۷	G	معلم	کارشناسی ارشد	روان شناسی تربیتی	۳۰	زن	۲
۸	H	معلم	کارشناسی ارشد	برنامه ریزی درسی	۳۰	زن	۲
۹	I	معلم	کارشناسی ارشد	روان شناسی تربیتی	۲۵	زن	۵
۱۰	J	معلم	کارشناسی	علوم تربیتی	۳۲	زن	۵
۱۱	K	معلم	کارشناسی	علوم تربیتی	۴۸	زن	۲۳
۱۲	L	معلم	کارشناسی ارشد	ادبیات	۴۷	زن	۲۶
۱۳	M	معلم	کارشناسی	ادبیات	۵۰	مرد	۳۰
۱۴	N	معلم	کارشناسی	علوم قرآنی	۴۵	زن	۲۵
۱۵	O	معلم	کارشناسی ارشد	علوم تربیتی	۴۳	زن	۲۲
۱۶	P	معلم	کارشناسی ارشد	مدیریت آموزشی	۴۰	زن	۲۰
۱۷	Q	معلم	کارشناسی	ادبیات	۴۸	زن	۲۶
۱۸	R	والد	کارشناسی	معماری	۳۰	زن	-
۱۹	S	والد	کارشناسی ارشد	مدیریت بازرگانی	۳۶	زن	-
۲۰	T	والد	کارشناسی	شیمی	۳۶	زن	-
۲۱	U	والد	کارشناسی	حسابدار	۴۰	مرد	-

۳. یافته‌های پژوهش

در روند کدگذاری اولیه، تعداد ۲۱۲ کد زنده به دست آمد که در فرایند فروکاهی، به ۱۰۳ کد تبدیل شدند و در نهایت چالش‌های آموزش قرآن پایه اول ابتدایی از دیدگاه معلمان و والدین در قالب چهار مضمون اصلی و نوزده مضمون فرعی در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۲: چالش‌های آموزش قرآن پایه اول ابتدایی از دیدگاه معلمان و والدین

ردیف	مضمون اصلی	ردیف	مضمون فرعی	نمونه مفاهیم
۱	چالش‌های مربوط به طراحی و تدوین کتاب قرآن	۱	عدم انگیزش و جذابیت کتاب	عدم جذابیت ظاهری، طراحی غیرجذاب صفحات، امکان طراحی متفاوت کتاب قرآن نسبت به سایر کتاب‌ها، طراحی جلد و متن، عدم تنوع بصری، ناتوانی در جذب دانش‌آموزان، بی‌انگیزگی، کاهش علاقه دانش‌آموزان، عدم تغییر محسوس در مهارت و اخلاق دانش‌آموزان، تأثیر کم کتاب روی بچه‌ها
		۲	زمان کم	کمبود زمان، نبود وقت کافی، تعداد زیاد دانش‌آموزان در یک کلاس و تأثیر آن بر زمان، متأثر بودن کیفیت آموزش از زمان اختصاص یافته، زمان کم برای تکرار و تمرین ارائه سوره‌های سخت‌تر در ایام بعد از عید
		۳	حجم زیاد مطالب و مشکلات بخش لوح‌ها و روان‌خوانی‌ها	سنگین بودن قسمت دوم کتاب، زیاد بودن حجم کتاب، تعداد لوحه‌ها، زیاد بودن مطالب، نیاز به بازیابی و تجدیدنظر، مشکلات روان‌خوانی، وابستگی کتاب قرآن به کتاب فارسی، متأثر بودن روان‌خوانی قرآن از روان‌خوانی فارسی
		۴	تأکید بر حفظیات	عدم ترغیب دانش‌آموزان به تفکر، حالت حفظی و روان‌خوانی
		۵	کاستی‌های طراحی و سازمان‌دهی محتوا	قسمت‌های روان‌خوانی و لوحه‌های مکرر دشوار، هم‌زمانی ارائه محتوای دشوار به یکباره، کلی‌گویی، تأکید بر کلیات، مفاهیم عام، عدم انسجام و همپوشانی مطالب
		۶	عدم تناسب با ویژگی‌ها و اقتضائات رشد	عدم تناسب با سن دانش‌آموزان هفت‌ساله، خیلی بالاتر بودن سطح کتاب
		۷	تمرکز بر تصاویر	تصویرسازی کتاب، رنگ‌آمیزی کتاب، تمرکز بر طراحی محتوا مبتنی بر تصاویر
		۸	اشتراک محتوا با کتاب فارسی	وجود ترکیب‌ها در کتاب فارسی و تکرار آنها در کتاب قرآن، خسته‌کننده و کسالت‌بار بودن تکرار مجدد ترکیب صامت‌ها و مصوت‌ها در این کتاب
۲	فقرت در اجرای برنامه درسی قرآن	۹	خشک و رسمی بودن کلاس	آموزش نظری مبحث قرآنی، عدم استفاده از بازی و تحرک، تأکید بر نظم، دیسیپلین محوری، رعایت بودجه‌بندی تدریس دروس، تأکید بر موضوعات آموزشی، خشک بودن کلاس‌ها
		۱۰	نیروی انسانی غیر تخصصی	نبود معلم قرآن به صورت تخصصی، نداشتن معلم جداگانه، مربی تخصصی تدریس نامناسب، لزوم توجه بیشتر به طرح داستان‌های قرآنی، عاری بودن از شادی و نشاط، روش‌های تدریس سنتی، عدم تنوع در آموزش، توجه بیشتر به شعر و قصه، توجه بیشتر به آموزش مبتنی بر فعالیت‌های ورزشی و حرکتی، نبود تجهیزات (رایانه، دیتا پروژکتور، سیستم صوتی و تصویری) در مدارس
		۱۱	عدم جذابیت راهبردهای تدریس	کم‌توجهی معلمان به ساعات آموزش قرآن، بی‌توجهی به جایگاه ساعت قرآن، اختصاص ساعات کلاسی این درس به جبرانی دروس دیگر مانند ریاضی و ...
		۱۲	قرآن، برنامه درسی مغفول	تلفظ نادرست، دشواری روخوانی قرآن، چالش ترکیب خوانی و خواندن عبارت‌ها، دشواری در ادای کلمات ناآشنا، عبور سهل‌انگارانه از دروس بدون تلفظ صحیح
		۱۳	ناتوانی در تلفظ درست کلمات	

۳	چالش‌های حاصل از ماهیت ماده درسی قرآن	۱۴	اشتراک عمده حروف زبان فارسی و عربی و افتراق معانی کلمات	ایجاد استرس در مواجهه با یادگیری زبان دیگر، بیگانگی با زبان عربی، ناآشنایی با زبان عربی، زبان غیرمادری و نامأنوس
		۱۵	دشواری محتوایی و زبانی	سخت بودن سوره‌ها و مطالب، سنگینی متن‌های روان‌خوانی کتاب، ثقیل بودن کتاب
		۱۶	تفاوت خط نوشتاری زبان فارسی و عربی	تفاوت آموزش فارسی و عربی، چالش یادگیری لوحه‌ها در اوایل که هنوز بچه‌ها قادر به خواندن نیستند، تفاوت خط کتاب فارسی (خط تحریری) و کتاب قرآن
۴	چالش‌های اجتماعی - فرهنگی و اعتقادی	۱۷	مخالفت برخی خانواده‌ها با باورها و ارزش‌های دینی و اسلامی	مخالفت برخی خانواده‌ها با باورها و ارزش‌های نظام اسلامی، مخالفت با آموزه‌ها و چهارچوب‌های دینی همچون حجاب، جهت‌گیری‌های سیاسی خانواده‌ها، کم‌رنگ شدن اعتقادات و باورهای مذهبی خانواده‌ها، عدم علاقه خانواده‌ها به قرآن، جبهه‌گیری بعضی خانواده‌ها در برابر آموزش این کتاب، مخالفت خانواده‌ها، بی‌اعتقادی خانواده‌ها، بی‌اهمیتی به قرآن
		۱۸	کم‌کاری مادر و پدر در تمرین و تکرار عملی درس	بی‌توجهی خانواده‌ها، اثربخیری کودکان از والدین به‌ویژه مادر، تارک الصلاة بودن برخی خانواده‌ها، عدم قرائت قرآن در بین خانواده‌ها، عدم انس با مساجد و محافل دینی
		۱۹	هم‌زمانی سن شروع آموزش قرآن با آموزش زبان مادری	سن شروع، فشار تحصیلی زیاد، قرار گرفتن در یک محیط آموزشی رسمی برای اولین بار، ورود تازه به محیط مدرسه

۳-۱. چالش‌های مربوط به طراحی و تدوین کتاب قرآن

این مجموعه چالش‌ها درونی بوده و مرتبط با برنامه درسی مکتوب (کتاب) واحد درسی قرآن (اعم از محتوا، سازمان‌دهی محتوا، زمان، ساختار، تکالیف، روان‌خوانی‌ها و تصاویر) هستند.

۳-۱-۱. عدم انگیزش و جذابیت کتاب

به‌دلیل نداشتن جذابیت‌های لازم برای جذب دانش‌آموزان، بسیاری از آنان علاقه‌مند به یادگیری این درس نیستند و به‌دلیل کاستی‌های کتاب در لحاظ کردن شرایط سنی دانش‌آموزان در تألیف، سبب بی‌انگیزگی آنان شده است؛ لذا سبب خستگی و بی‌رغبتی آنان و درنتیجه ناتوانی در جذب دانش‌آموزان می‌شود. بی‌انگیزگی، به عدم رغبت دانش‌آموزان به این درس و یادگیری آن اشاره دارد و عدم جذابیت ظاهری این کتاب درسی، دانش‌آموزان را از این کتاب دل‌زده می‌کند. مصاحبه‌شوندگان می‌گویند: «صفحات و رنگ‌آمیزی کتاب جذاب نیست؛ به‌خاطر همین بچه‌ها اصلاً علاقه‌ای به خواندنش ندارند و جذب کتاب نمیشن. میتونستن کتاب قرآن رو متفاوت از سایر کتاب‌ها طراحی کنند؛ مثلاً طراحی جلد و کاغذ» (مصاحبه ۱۸). «موضوعات شادتری داشت، بهتر بود» (مصاحبه ۶). «میزان مهارت بچه‌ها تغییر محسوسی نمیکنه و شاید پیام‌های اخلاقی این کتاب تأثیر کمی روی بچه‌ها داشته باشه؛ چون که این کتاب به‌صورت جذاب ارائه نشده» (مصاحبه ۱۰). «خیلی تصاویر نامفهوم داره و دانش‌آموز شوقی نداره برای اون» (مصاحبه ۶).

این کتاب به‌دلیل تألیف نامناسب و نداشتن قصه‌ها و تصاویر جذاب توانایی جذب دانش‌آموزان را ندارد. از دیدگاه والدین، تصاویر این کتاب کم است و برای این گروه سنی داشتن تصاویر تأثیر بسیار زیادی در ایجاد علاقه

به یادگیری این کتاب دارد. مصاحبه‌شوندگان می‌گویند: «جلد خود کتاب هم جذاب نبود» (مصاحبه ۳). «اگر کتاب تنوع بصری‌اش رو هم بیشتر می‌کرد، برای بچه‌ها جذاب‌تر بود» (مصاحبه ۴).

۲-۳. زمان کم

از چالش‌های درونی آموزش قرآن، محدود بودن زمان تدریس آن است. با توجه به بالا بودن تعداد دانش‌آموزان در یک کلاس و محدود بودن زمان، معلم نمی‌تواند سطح و نوع روان‌خوانی همه دانش‌آموزان را ارزیابی کند. مصاحبه‌شوندگان می‌گویند: «بخش» از کتاب که بعد از عید ارائه میشه و زمان زیادی برای تکرار و تمرین نداریم، سوره‌های سخت‌تر آورده شده و اینها همه هم‌زمان با هم برای بچه‌ها یادگیریش سخته» (مصاحبه ۲). تعداد زیاد دانش‌آموزانی که در یک کلاس هستند؛ نبود وقت کافی؛ این از کیفیت آموزش می‌کاهد» (مصاحبه ۱۴).

۳-۱-۳. حجم زیاد مطالب و مشکلات بخش لوح‌ها و روان‌خوانی‌ها

قسمت اول کتاب آموزش قرآن پایه اول با استفاده از تصاویر و تنوع‌های بصری، آموزش را شروع کرده است؛ با این حال کتاب در یک زمان اقدام به آموزش لوحه‌ها و روان‌خوانی کرده است که برای دانش‌آموزان پایه اول، که در حین فراگیری مقدمات خواندن چالش دارند، مشکلاتی ایجاد کرده است. معلمان معتقدند که قسمت دوم به یک‌باره لوحه‌ها و روان‌خوانی بیشماری دارد. این قسمت کتاب نسبت به قسمت اول حجم بیشتری دارد و برای دانش‌آموزان سنگین است و همین موضوع سبب کم شدن علاقه دانش‌آموزان می‌شود. این حجم بالای مطالب سبب می‌شود که دانش‌آموزان به صورت فشرده و همراه با اضطراب و استرس این درس را یاد بگیرند. همچنین والدین انتظار و توقع دارند که مطالعه این کتاب منجر به رشد شایستگی‌هایی فردی دانش‌آموزان شود و معتقدند که در حال حاضر این گونه نیست؛ لذا معتقدند که در زمینه نگارش و تألیف کتاب باید بازبینی‌هایی صورت گیرد. مصاحبه‌شوندگان می‌گویند: «کتاب پر بود از لوحه‌ها» (مصاحبه ۲). «قسمت دوم کتاب که روان‌خوانی و سوره‌های سنگین است، باعث کاهش علاقه دانش‌آموزان شده» (مصاحبه ۳). «این کتاب خیلی وابسته به کتاب فارسی بود و اینایی که روان‌خوانی ضعیفی داشتن، در روان‌خوانی قرآن هم ضعیف عمل می‌کردند» (مصاحبه ۱۵). «در کل فکر نمی‌کنم که شایستگی‌های بچه‌ها با تدریس این کتاب افزایش پیدا کنه. این کتاب به‌نظرم به تجدید نظر احتیاج دارد» (مصاحبه ۹).

۴-۱-۳. تأکید بر حفظیات

تأکید بر حفظیات باعث می‌شود که دانش‌آموز بعد از دریافت بازخورد مثبت از طرف معلم خود، شوق و رغبتی برای نگهداری و استفاده از آن پیام قرآنی را نداشته باشد و به‌طور صریح باید بیان کرد که پیام‌های قرآنی جنبه کاربردی خود را از دست می‌دهند. همچنین تأکید بر حفظیات سبب می‌شود که اهمیت این کتاب آسمانی از بین برود و جایگاه خود را نزد دانش‌آموزان از دست بدهد. مصاحبه‌شوندگان می‌گویند: «خیلی این چالش رو ایجاد نکرده و در به تفکر واداشتن بچه‌ها موفق عمل نکرده است. بیشتر حالت حفظی و روان‌خوانی داشته» (مصاحبه ۵). «شاره‌خوانی و حفظ کردن پیام‌های قرآنی» (مصاحبه ۱۰). «روش‌هایی که بر پایه حفظ کردن و روان‌خوانی آیات باشه، خیلی مفید نیست» (مصاحبه ۲۰).

۵-۱-۳. کاستی‌های طراحی و سازمان‌دهی محتوا

قسمت اول کتاب با استفاده از تصاویر، دانش‌آموز را به سمت خود جذب می‌کند و قسمت دوم کتاب بدون هیچ‌گونه تصویری با تأکید بر لوحه است که برای دانش‌آموزان خسته‌کننده و کسالت‌آور است. همچنین قسمت تصاویر مشکلاتی از جمله نامفهومی و نداشتن تنوع دارد. به‌گفتهٔ معلمان، این کتاب تأکید زیادی بر کلیات دارد و به موضوعات مهم به‌شکل کلی می‌پردازد. از دید معلمان، مفاهیم باید به‌شکل جزئی آموزش داده شوند و از پراکنده‌گویی اجتناب شود. مطالب کتاب با یکدیگر انسجام و همپوشانی ندارند. مصاحبه‌شوندگان می‌گویند: «در قسمت دوم کتاب، قسمت‌های روان‌خوانی و لوحه‌ها پشت سر هم اومده، برای بچه‌ها سخته. خیلی پراکنده و کلی گفته» (مصاحبهٔ ۳).

۶-۱-۳. عدم تناسب با ویژگی‌ها و اقتضائات رشد

مطالب کتاب برای آموزش به گروه سنی هفت سال مناسب نیست. مصاحبه‌شوندگان می‌گویند: «چون مبحث کتاب متناسب با سن بچه‌های کلاس اولی نیست و خیلی سنگین‌تر و بالاتر از سنشون هست» (مصاحبهٔ ۱).

۷-۱-۳. تمرکز بر تصاویر

از دیگر چالش‌های درونی آموزش قرآن، تمرکز صرف بر تصاویر است. بخش اول این کتاب آموزشی، با استفاده از تصاویر اقدام به آموزش کرده است. از سویی با شروع لوحه‌ها و روان‌خوانی، تصاویر بسیار کمتر می‌شود و در نتیجه دانش‌آموزی که برای یادگیری، تاکنون بر تصاویر تکیه داشت، حال با مشکلات نوشتاری روبه‌رو می‌شود. مصاحبه‌شوندگان می‌گویند: «خیلی تصاویر نامفهوم داره و دانش‌آموز شوقی نداره برای اون» (مصاحبهٔ ۲۱).

۸-۱-۳. اشتراک محتوا با کتاب فارسی

کسالت و خستگی دانش‌آموزان در کلاس درس به این دلیل حادث می‌شود که تعلیم کتاب قرآن مانند دیگر دروس اتفاق می‌افتد و تعداد زیادی از معلمان برای ایجاد اشتیاق در دانش‌آموزان خلاقیتی ایجاد نمی‌کنند. بنابراین دانش‌آموزان نسبت به این درس و کتاب احساس خستگی و دل‌زدگی را تجربه می‌کنند. مصاحبه‌شوندگان می‌گویند: «در کتاب فارسی، ما ترکیب‌ها رو داشتیم و روزی چند بار تکرار صورت می‌گرفت. به‌خاطر همین، وجود این ترکیب‌ها در کتاب قرآن برای بچه‌ها تکراری و خسته‌کننده بود» (مصاحبهٔ ۸). «بچه‌ها در روند تمرین قرآن، به‌خاطر مشابهتش با کتاب فارسی خسته میشن» (مصاحبهٔ ۲۱).

۲-۳. نواقص در اجرای برنامهٔ درسی قرآن

این مجموعه چالش‌ها به سطح برنامهٔ درسی عملیاتی درس قرآن اشاره دارند و عمدتاً متوجه نظام آموزشی و مدارس و مدیران و مجری برنامهٔ درسی هستند.

۱-۲-۳. خشک و رسمی بودن کلاس

مسئلهٔ خشک و رسمی بودن کلاس نیز بر عدم جذابیت تأثیرگذار است؛ چراکه محیط یادگیری در صورت فعال و مفرح بودن، یادگیری و علاقه‌مندی به یادگیری را افزایش می‌دهد. مصاحبه‌شوندگان می‌گویند: «ما می‌خواهیم مبحث

قرآنی رو به صورت خشک به بچه‌ها آموزش دهیم. با توجه به سن بچه‌ها که دوران کودکی رو سپری می‌کنند، باید با بازی و تحرک، مطالب رو به بچه‌ها آموزش بدیم. اینکه بچه ساکت و آرام بشینه و معلم مبحثی رو به صورت خشک و رسمی آموزش بده، فکر می‌کنم مهم‌ترین دلیل کاهش علاقه دانش آموز است» (مصاحبه ۱). «یه خُرده هم برمی‌گرده به خود کتاب که جذابیت خاصی نداره» (مصاحبه ۲۰). «اگر وقت کافی بود و یا مبحث کتاب رو می‌بردن به سمتی که بچه‌ها با اون فعالیت‌های ورزشی و حرکتی و با بازی بتونن اون مفهوم قرآنی را خیلی خوب یاد بگیرند و درکش کنن از طریق بازی و بعد وارد اون مبحث قرآنی بشن» (مصاحبه ۱۳).

۳-۲-۲. نیروی انسانی غیر تخصصی

با توجه به اینکه کتاب قرآن زبان آموزشی متفاوتی با زبان فارسی دارد، بنابراین برای آموزش آن، به معلم جداگانه‌ای که به طور کامل با مفاهیم و قواعد آموزشی این زبان آشنایی داشته باشد، نیاز است. به دلیل اینکه معلمان با این موارد آشنایی ندارند، دانش آموزان در یادگیری دچار مشکل می‌شوند؛ از جمله این مشکلات، تلفظ نادرست کلمات است. مصاحبه‌شوندگان می‌گویند: «بهتر بود که برای این درس، معلم جداگانه‌ای بود» (مصاحبه ۱۴).

۳-۲-۳. عدم جذابیت راهبردهای تدریس

روش‌های تدریس سنتی و منفعلانه و عدم تنوع در راهبردهای یاددهی - یادگیری معلمان و عدم به کارگیری رسانه‌ها و وسایل کمک آموزشی و فناوریانه در آموزش این کتاب، تأثیر مهمی بر کاهش کیفیت یادگیری دانش آموزان دارد. مصاحبه‌شوندگان می‌گویند: «اگر از فایل صوتی‌ای که در کنار کتاب است و فیلم‌های مرتبط با موضوع کتاب استفاده بشه، به نظرم جذابیت داره. به صورت تنها اگر خواسته باشیم که کتاب رو تدریس کنیم، فکر می‌کنم جذابیت تصاویر و حتی شعرهای کتاب برای بچه‌ها خیلی کمتر است و فکر نمی‌کنم خیلی تأثیرگذار باشد» (مصاحبه ۹). «روش‌ها باید بیشتر مبتنی بر نمایش و شعر به پیامی رو از لحاظ اخلاقی که در پیام‌های قرآنی آمده است، به بچه‌ها آموزش بده» (مصاحبه ۱۹). «باید مبحث کتاب رو برد به سمتی که بچه‌ها با اون فعالیت‌های ورزشی و حرکتی و با بازی بتونن اون مفهوم قرآنی را خیلی خوب یاد بگیرند و از طریق بازی درکش کنن و بعد وارد اون مبحث قرآنی بشن» (مصاحبه ۱۱). «استفاده از روش‌های تکراری و یکنواخت معلمان در تدریس قرآن، نبودن شادابی و نشاط در زنگ قرآن و تکراری بودن فضای آموزش می‌تواند از دلایل کاهش علاقه به این درس باشد» (مصاحبه ۱۶). «وسایل و امکانات کافی برای پخش فیلم‌های آموزشی در هر کلاس برای تدریس وجود ندارد» (مصاحبه ۱۷).

۳-۲-۴. قرآن، برنامه درسی مغفول

یکی از مسائل مهم در آموزش قرآن این است که برخی معلمان به درس قرآن در قیاس با درس‌های دیگر، مانند ریاضی و...، اهمیت چندانی نمی‌دهند. مصاحبه‌شوندگان می‌گویند: «خیلی ساده و سرسری از کنارش رد میشن. حتی گاهی از ساعت این درس برای جبران دروس دیگه استفاده می‌کنند» (مصاحبه ۶).

۳-۲-۵. ناتوانی در تلفظ درست کلمات

زبان عربی با زبان فارسی تفاوت‌هایی دارد که به‌خوبی از نحوه تلفظ آن قابل مشاهده است. از آنجاکه تلفظ صحیح کلمات قرآنی برای دانش‌آموزان پایه اول ابتدایی مشکل است و آنها به‌راحتی نمی‌توانند تلفظ صحیح را ادا کنند، در زمان روان‌خوانی این مشکل ایجاد می‌شود و معلمان به‌راحتی از آن چشم‌پوشی می‌کنند و یادگیری نادرست و تلفظ غلط این دانش‌آموزان تا سال‌های متمادی ادامه پیدا می‌کند؛ چراکه دانش‌آموزان آنچه را که اولین بار فرا می‌گیرند، به‌راحتی نمی‌توانند فراموش کنند. مصاحبه‌شوندگان می‌گویند: «در ترکیب‌خوانی و خواندن عبارت‌ها، بچه‌ها زبانشون نمی‌چرخه برای خوندن درست آیات قرآن و این اشتباه رو همین‌جوری تا مدت‌ها ادامه می‌دهند» (مصاحبه ۱۲). «با توجه به اینکه بچه‌ها در ابتدای آموزش و بسیار قابل انعطاف هستند، یکی از مهم‌ترین نقاط ضعف قرآن پایه اول عدم تمرکز روی تلفظ صحیح حروف هست. اگر از همین کودکی و ابتدای مسیر، دانش‌آموزان را به تلفظ صحیح حروف عربی عادت دهیم، در بزرگسالی به مشکل بر نمی‌خوریم» (مصاحبه ۱۶).

۳-۳. چالش‌های حاصل از ماهیت ماده درسی قرآن

۳-۳-۱. اشتراک عمده حروف زبان فارسی و عربی و افتراق معانی کلمات

به‌دلیل اینکه دانش‌آموزان پایه اول در حال فراگیری الفبا و مقدمات خواندن و نوشتن به زبان فارسی هستند، فراگیری زبان عربی در کنار آن برای آنان ایجاد مشکل کرده است. بنابراین با وجود مشکلات دانش‌آموز در روان‌خوانی کتاب فارسی، که زبان مادری دانش‌آموز است، انتظار برای روان‌خوانی قرآن به‌نحو احسن وجود دارد. با توجه به اینکه زبان عربی یک زبان ناآشنا برای دانش‌آموزان است، لذا یادگیری نادرست آن می‌تواند حتی در خواندن قرآن نیز اشکال و ایراد وارد کند؛ به‌صورتی که کلمات را آن‌گونه که شایسته است، ادا نمی‌کنند و همین موضوع سبب می‌شود که معنای قرآن را برگردانند. از نظر والدین، به‌دلیل اینکه زبان قرآن متفاوت با زبان فارسی است و دانش‌آموزان با آن آشنایی ندارند، یادگیری آن برای دانش‌آموزان چالش‌برانگیز است و در صورتی که نتوانند به‌طور درست از عهده روان‌خوانی و تلفظ درست آن برآیند، برای آنها ایجاد استرس و فشار می‌کند، که همین موضوع سبب تغییر نگرش دانش‌آموزان به این کتاب می‌شود و علاقه آنان را در جهت مخالف این کتاب سوق می‌دهد. مصاحبه‌شوندگان می‌گویند: «وقتی می‌دیدم که بچه‌ها نمی‌تونن به‌صورت خوبی یاد بگیرند، آنها را مجبور به این کار نمی‌کردم؛ و به‌نظر من، اینکه بچه‌ها با آیه‌های عربی قرآن آشنا بشن، زود است در پایه اول» (مصاحبه ۹).

۳-۳-۲. دشواری محتوایی و زبانی

با توجه به اینکه دانش‌آموزان پایه اول نخستین سالی است که تعلیم و تربیت را شروع کرده‌اند، لذا یادگیری زبان عربی برای آنان تا حدود زیادی مشکل ایجاد می‌کند؛ چراکه در کنار آن باید زبان فارسی را نیز یاد بگیرند. از این‌رو فراگیری دو زبان با قواعد و لوحه‌های متفاوت و تلفظ‌های متفاوت، برای این دانش‌آموزان

چالش برانگیز است. برخی از سوره‌های طولانی و دشوار در این پایه آموزش داده می‌شود. مصاحبه‌شوندگان می‌گویند: «متن‌های روان‌خوانی برای بچه‌ها سخت است» (مصاحبه ۱۷). «متن‌های روان‌خوانی سنگین و سخت بود؛ مثل سوره نصر» (مصاحبه ۲۱).

۳-۳. تفاوت خط نوشتاری زبان فارسی و عربی

خط نوشتاری کتاب فارسی، تحریری و متفاوت با فونت متون کتاب قرآن است. علاوه بر این، آشنایی با حروف ناخوانا در قرآن چالش دیگری است. مصاحبه‌شوندگان می‌گویند: «به علت بیگانه بودن زبان عربی و اینکه خط کتاب قرآن با خط کتاب فارسی یکی نیست، بعضاً برای بچه‌ها باعث استرس است» (مصاحبه ۵). «لوحه‌ها در اوایل که هنوز بچه‌ها قادر به خواندن نبودند، شاید برایشان کمی مشکل بود و اینکه خط زبان فارسی و کتاب قرآن‌شون با همدیگه متفاوت بود و این برای بچه‌ها مشکل بود» (مصاحبه ۱۸).

۳-۴. چالش‌های اجتماعی - فرهنگی و اعتقادی

۳-۴-۱. مخالفت برخی خانواده‌ها با باورها و ارزش‌های اسلامی

این مضمون شامل سه مضمون فرعی با عناوین «کم‌اهمیت شدن قرآن در خانواده‌ها»، «کم‌کاری مادر» و «جبهه گرفتن خانواده‌ها» است. مضمون فرعی «کم‌اهمیت شدن قرآن در خانواده‌ها» به این موضوع اشاره می‌کند که قرآن در زمان امروز جایگاه خود را از دست داده و آن گونه که شایسته و در شأن قرآن است، در خانواده‌ها جای خود را حفظ نکرده. خانواده‌ها قرآن نمی‌خوانند و همین موضوع سبب ناآشنایی فرزندان با این کتاب آسمانی شده است. قرآن در این خانواده‌ها صرفاً یک کتاب مذهبی است که به صرف دین باید در خانه وجود داشته باشد و در طول سال، حتی یک‌بار هم تلاوت نمی‌شود. مهم‌ترین شخصی که می‌تواند فرزندان را با قرآن آشنا کند، مادران‌اند که به دلیل مشغله‌های زندگی و کاری و بی‌توجهی به جنبه تربیت مذهبی فرزندان، کم‌کاری می‌کنند و فرزندان خود را از این کتاب آسمانی غافل می‌کنند. برخی خانواده‌ها علاقه‌ای به فراگیری قرآن در فرزندان خود ندارند؛ از این رو در برابر این کتاب جبهه می‌گیرند و صریحاً بیان می‌کنند که نمی‌خواهند به فرزندانشان قرآن آموزش داده شود. مصاحبه‌شوندگان می‌گویند: «درون خانواده زیاد به قرآن اهمیت نمی‌دهند، مثل قبل» (مصاحبه ۱۳). «یا از طرف خانواده یا از طرف معلم، این کتاب زیاد جدی گرفته نشده و بیشتر متمرکز شده روی کتاب ریاضی و فارسی» (مصاحبه ۱۴). «مادر می‌تونه با تذکر دادن اینکه موقعی که صدای اذان شنیده می‌شود، ساکت باشند و به آن گوش دهند، زمینه‌های ایجاد علاقه را در فرزند خود ایجاد کند» (مصاحبه ۶). «علت اصلی برمی‌گرده به خانواده؛ و اگر خانواده جبهه بگیره، باعث کاهش علاقه در دانش‌آموزان می‌شه» (مصاحبه ۱۰). «اگر خانواده به قرآن در منزل اهمیت نده، این کاهش علاقه به وجود میاد. تمام بچه‌ها از خانواده الگو می‌گیرند» (مصاحبه ۱۱).

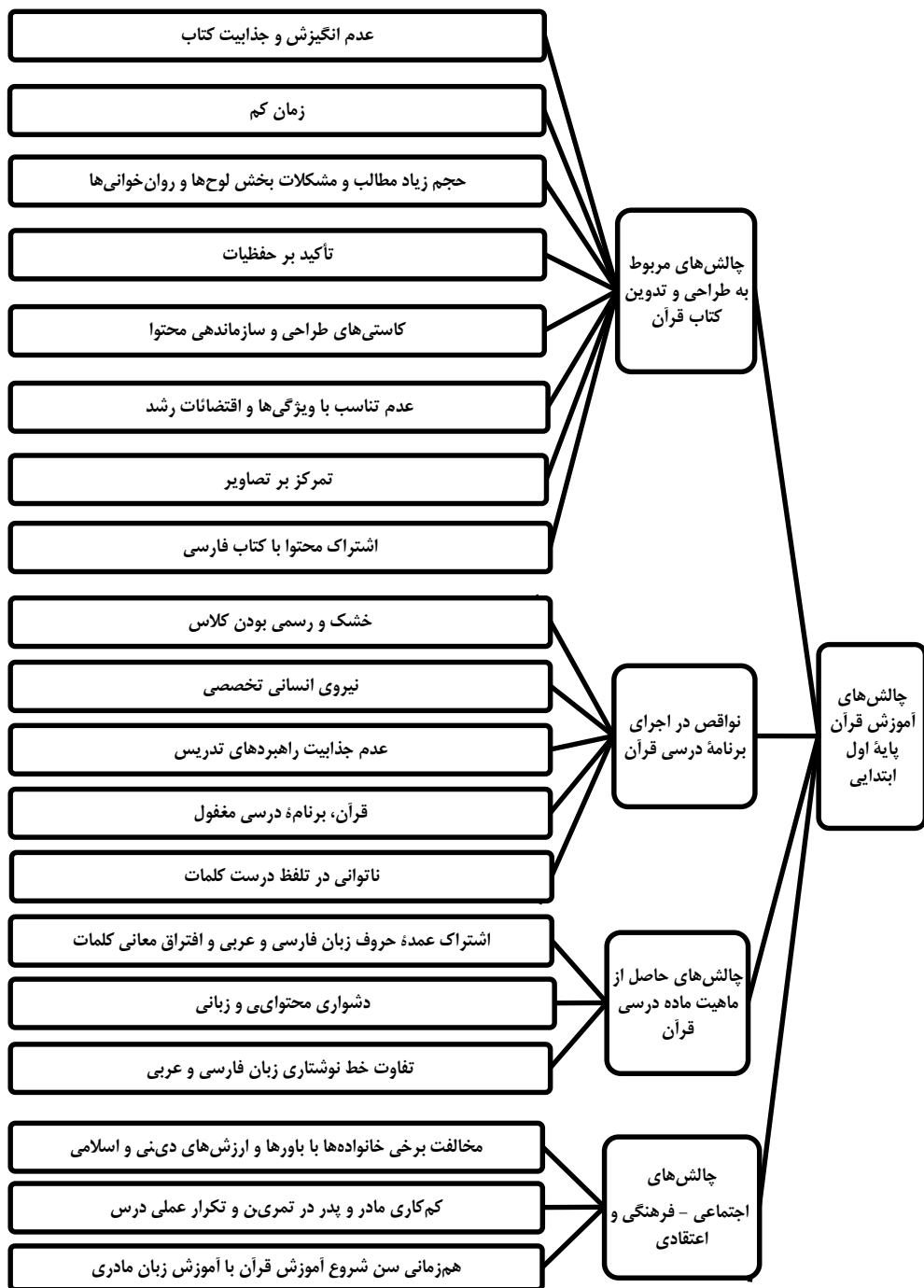
۲-۴-۳. کم‌کاری مادر و پدر در تمرین و تکرار عملی درس

بزرگ‌ترین مشکل و چالش بیرونی، وجود خانواده‌هایی است که نسبت به قرآن شیوه سهل‌گیرانه و بی‌تفاوت‌گونه انتخاب کرده‌اند. در این خانواده‌ها کتاب قرآن بدون استفاده است و در طول سال حتی یک‌بار هم قرآن خواندن در محیط خانه اتفاق نمی‌افتد؛ از همین رو دانش‌آموزانی که در چنین محیط‌هایی رشد و نمو پیدا کرده‌اند، هرگز با قرآن مانوس نمی‌شوند و هیچ‌گونه آشنایی پیدا نمی‌کنند. در نتیجه با ورود به مدرسه و اجبار در امر یادگیری قرآن، این دانش‌آموزان در محیط خانواده بدون همراه و کمک هستند و در یادگیری قرآن دچار مشکل می‌شوند؛ چراکه خانواده علاقه‌ای به کار کردن و آموزش دادن قرآن به کودکان خود ندارند. مصاحبه‌شوندگان می‌گویند: «بعضی خانواده‌ها مخالف آموزش این کتاب بودند» (مصاحبه ۲). «محیط خانه، که بچه‌ها آشنا نیستن به صوت قرآن. در مدرسه هم به علت کمبود وقت کافی، علاقه بچه‌ها کمتر میشه به این کتاب» (مصاحبه ۳). «میشه یه مقدار رو بذاریم در خونه. کم‌کاری خانواده‌ها و اهمیت ندادن به این کتاب. به درس قرآن زیاد اهمیت نمیدن» (مصاحبه ۴). «یه‌خُرده خانواده‌ها از مفاهیم قرآنی دور شدن و خیلی بچه‌ها بار اولشون هست که اسم کتاب قرآن به گوششون خورده. تا این حد دور شدن و بعضی‌هاشون هم اظهار می‌کنن که دوست ندارن بچه‌شون قرآن یاد بگیره» (مصاحبه ۱۵). «علت دیگه هم برمی‌گرده به خانواده‌هاشون. شاید خیلی اهمیت نمی‌دن به درس قرآن» (مصاحبه ۷). «ابتدا خانواده‌ها؛ چون مثل دروس دیگر به این کتاب توجه ندارند؛ همچنین معلم‌ها، که زمان لازم را به آن اختصاص نمی‌دهند» (مصاحبه ۱۰).

۳-۴-۳. هم‌زمانی سن شروع آموزش قرآن با آموزش زبان مادری

چراکه دانش‌آموزان در این پایه باید زبان اصلی و مادری خود را که فارسی است، یاد بگیرند و قواعد نوشتاری و الفبای نوشتاری این زبان را آموزش ببینند. با وجود این، کتاب قرآن به دلیل اینکه قواعد آموزشی خاص خود را دارد، دانش‌آموزان زیادی در فراگیری آن دچار مشکل می‌شوند و از عهده بازخوردهای مورد انتظار معلم بر نمی‌آیند. از دید معلمان، به دلیل اینکه دانش‌آموزان اولین سال است که در محیط آموزشی قرار می‌گیرند و تعلیم و تربیت را به شکل رسمی شروع می‌کنند، با مشکلاتی روبه‌رو می‌شوند؛ از جمله، فشار تحصیلی زیادی بر آنها تحمیل می‌شود. یادگیری چندین درس در کنار هم، که هر کدام به نوبه خود توانایی‌ای را طلب می‌کند - از جمله فراگیری درس فارسی و حروف الفبا و در کنار آن یادگیری علوم و ریاضی و سرو کار داشتن با اعداد - انرژی زیادی را از دانش‌آموز می‌گیرد. با تمام این اوصاف، درس قرآن که زبان پایه آن عربی است، برای دانش‌آموزان مشکلاتی ایجاد کرده که سبب فشار تحصیلی به این دانش‌آموزان شده است. مصاحبه‌شوندگان می‌گویند: «به نظر من، اون جوری که باید برطرف کنه، نه، برطرف نکرده است. این درس بستگی زیادی با درس فارسی دارد. به نظر من، بچه‌ها اول باید درس فارسی رو خوب یاد بگیرند؛ بعد بریم سراغ کتاب قرآنشون» (مصاحبه ۱۹). «چون دانش‌آموز تازه وارد محیط مدرسه شده است و در حال یادگیری حروف فارسی است، شاید یک‌کم فشار روش باشه؛ مخصوصاً دانش‌آموزان متوسط‌مون، وقتی ازشون می‌خواهیم بخونن و هم‌زمان درس‌های ریاضی و علوم رو هم دارند، تحت فشار است» (مصاحبه ۱۵).

شکل ۱: سیمای کلی پژوهش

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

هدف پژوهش حاضر مطالعه دیدگاه معلمان و والدین دانش‌آموزان پایه اول ابتدایی شهر یزد در سال تحصیلی ۱۴۰۱-۱۴۰۲ درباره کتاب آموزش قرآن بود که به شناسایی چهار مجموعه مقوله از دیدگاه مشارکت‌کنندگان منجر شد. دو مضمون اصلی اول و مضامین فرعی آنها، مربوط به برنامه درسی مکتوب و برنامه درسی اجراشده است. این مشکلات شامل زمان کم در انجام تدریس قرآن است. معلمان معتقدند که برای تدریس قرآن به دانش‌آموزان، به زمان بیشتر نیاز است؛ چراکه با وجود ناآشنایی دانش‌آموزان با زبان عربی، برای آنها تطبیق با این زبان سخت و پرفشار است. از دیگر چالش‌های بیان‌شده، مسئله روان‌خوانی است. تفاوت در زبان فارسی و عربی سبب شده است که دانش‌آموزان دچار مشکلاتی در روان‌خوانی درس فارسی و قرآن شوند. همین مسئله برای دانش‌آموزان ضعیف‌تر مشکلات تحصیلی ایجاد می‌کند. علاوه بر آن، به دلیل تأکید بر حفظیات، یادگیری تحت تأثیر زیادی قرار گرفته است؛ چراکه دانش‌آموزان به جای یادگیری، برای کسب نمره و به دست آوردن رضایت معلم به حفظ کردن مطالب و پیام‌های قرآنی اقدام می‌کنند.

از دیگر چالش‌های درونی، تمرکز صرف بر تصاویر کتاب است. یادگیری از طریق تصاویر باعث می‌شود که یادگیری صرفاً بر جنبه دیداری محدود شود و پس از ورود به مرحله دوم کتاب، مشکلات زیادی برای دانش‌آموزان ایجاد می‌شود. بر اساس نتایج پژوهش روزیونیتا و همکاران (Rosniati et al, 2022)، یادگیری مهارت‌های خواندن و نوشتن قرآن، از ترسیم توانایی‌های فراگیران آغاز می‌شود. بنابراین باید به سبک‌های یادگیری دانش‌آموزان توجه داشت. زبان عربی به دلیل ناآشنا بودن دشواری‌هایی دارد. دانش‌آموزان برای یادگیری قواعد عربی با مشکلاتی روبه‌رو می‌شوند که برای آنها ارتباط‌گیری با کتاب قرآن را سخت و ناخوشایند می‌کند و در نتیجه این ناتوانی در یادگیری برای آنها کسالت‌بار می‌شود.

از جمله چالش‌های بیرونی دیگر، علاقه خانواده‌هاست. در صورتی که خانواده‌ها به قرآن علاقه‌مند باشند و در خانه قرآن تلاوت شود، دانش‌آموزان یاد می‌گیرند که چگونه با قرآن مأنوس شوند؛ اما مشکل بزرگ بر سر راه آموزش قرآن، عدم علاقه خانواده‌ها به قرآن است. از مشکلات و چالش‌های کتاب آموزش قرآن پایه اول ابتدایی می‌توان به موضوع عدم جذابیت اشاره کرد. به دلیل اینکه معلمان با کودکان سروکار دارند که از محیط خانه به یک‌باره وارد محیط آموزشی شده‌اند، لذا انگیزش و جذب آنان اهمیت دارد، که این برانگیختگی می‌تواند از کلاس‌داری و نحوه تدریس تا تألیف و نگارش کتاب را دربرگیرد.

نتایج پژوهش صفرازی و همکاران (۱۴۰۲)، که نشان داده‌اند شرایط و عوامل تأثیرگذار در زمینه گسست آموزشی در برنامه آموزش قرآن کریم وجود دارد و نگاه غیرکارشناسی به برنامه درسی قرآن کریم و عوامل محیطی - زمینه‌ای به بی‌انگیزگی و عدم یادگیری مهارت قرآنی می‌انجامد، با نتایج این بخش از پژوهش همسویی دارد. آموزش، متناسب با سن اتفاق می‌افتد. به اعتقاد مصاحبه‌شوندگان، کتاب‌ها هرچه تنوع بصری بیشتری داشته باشند، یادگیری لذت‌بخشی را برای دانش‌آموزان فراهم می‌آورند. مشاهده تصاویر برای دانش‌آموزان و تجسم موقعیت، یادگیری را آسان‌تر می‌کند.

هرچه افراد در یادگیری با موارد سخت روبه‌رو شوند، شکست را به خود نزدیک می‌کنند و دست از تلاش برای تغییر موقعیت خود برمی‌دارند. والدین بیان می‌کنند که برخی سوره‌های این کتاب مناسب این محدوده سنی نیست و یادگیری آن برای دانش‌آموزان بسیار سخت است و ارائه سوره‌ها و آیات کوتاه برای این پایه تحصیلی مناسب‌تر است. در رابطه با دشواری روان‌خوانی‌ها، مهم‌ترین علت عدم یادگیری قرائت قرآن، عدم استماع منظم و استاندارد و به‌اندازه آیات و سوره‌های مربوطه است که این مشکل، یا از سوی معلمان مربوطه یا خود دانش‌آموزان و خانواده‌های آنها، یا هر دو طرف است (علم‌خواه و همکاران، ۱۴۰۰). زبان قرآن عربی است و یادگیری آن برای روان‌خوانی ضرورت دارد و در آموزش تلفظ کلمات و عبارت‌های کلام خداوند باید بسیار دقت کرد. تلفظ نادرست و عدم رعایت نشانه‌ها و مصوت‌ها می‌تواند معنای یک کلمه را تغییر دهد. تلفظ درست، از کلاس اول ابتدایی آموزش داده می‌شود. بسیاری از والدین از ناتوانی فرزندانشان در خواندن صحیح قرآن شکایت دارند. نتایج پژوهش‌ها نشان می‌دهد که استفاده از روش تجوید و ترتیل در یادگیری قرآن باعث بهبود توانایی خواندن قرآن در دانش‌آموزان دوره ابتدایی می‌شود (عابدینی و همکاران، ۱۴۰۲).

از دیگر چالش‌ها، مواجهه دانش‌آموزان پایه اول با عناوین درسی مختلف ریاضیات، علوم و فارسی و مهم‌تر از همه، یادگیری زبان عربی و روان‌خوانی قرآن و حفظ کردن سوره‌ها و فشار تحصیلی ناشی از تراکم مواد درسی است. همواره از مهم‌ترین چالش‌های آموزش قرآن، مسئله عدم توجه به آموزش قرآن است. با وجود ضرورت یادگیری درس قرآن، این درس در قیاس با کتب دیگر کم‌اهمیت‌تر تلقی می‌شود و مورد بی‌مهری قرار می‌گیرد و گاهی زمان اختصاصی به آن به بطلت می‌گذرد. برخی معلمان تأکید چندانی بر این درس ندارند و صرفاً برای رفع تکلیف، ساعات آن را می‌گذارند.

از جمله نقاط ضعف مورد تأکید، زیاد بودن حجم کتاب برای این گروه سنی است. به‌گفته مشارکت‌کنندگان، در قسمت اول کتاب قرآن تصاویر زیادی وجود دارد و هرچه به قسمت دوم این کتاب نزدیک‌تر می‌شویم، مطالب سنگین و حجم کتاب بیشتر می‌شود؛ به‌طوری‌که در فصل دوم اثری از آموزش تصویری نیست و تمرکز صرف بر نشانه‌ها و لوحه‌ها همراه با آموزش برخی سوره‌هاست. چالش دیگر، کلی‌گویی و عدم طرح جزئیات مهم است. با توجه به اینکه در اصول برنامه درسی بر جذابیت محتوا تأکید شده، در تألیف کتاب‌های قرآن دوره اول ابتدایی این مسئله مورد توجه قرار نگرفته است و به انس و علاقه به قرآن منجر نمی‌شود و به بازنگری نیاز دارد.

همسو با پژوهش حاضر، نتایج پژوهش نجفی‌پازکی و دلبری (۱۴۰۱) نشان می‌دهد که معلمان در هر سه پایه اول تا سوم ابتدایی به بخش‌های مختلف محتوا (کتاب درسی، کتاب گویا، راهنمای معلم و لوحه آموزشی) نمره زیر میانگین داده‌اند. درواقع از نظر معلمان، محتوای ارائه‌شده با وضع مطلوب فاصله دارد و به بازنگری اساسی نیاز دارد. به‌دلیل اینکه کتاب قرآن زبانی متفاوت با زبان فارسی دارد، باید در تدریس آن نیز مربیان تخصصی و آشنا به معارف و دستور زبان عربی به‌کار گرفته شود. بر اساس نتایج پژوهش مای‌دیلا و آدینو (Mae Dilla & Adiyono, 2023)، تلاش معلم برای ارتقای توانایی دانش‌آموزان در خواندن قرآن، خواندن مکرر و درک مطالب و توجه به تجوید است و به کارشناسان متخصص نیاز است.

در مجموع، برخی چالش ها وجه اشتراک نظر معلمان و والدین بود؛ مانند: حجم بالای کتاب یا عدم تناسب سوره ها با سن دانش آموزان و... . در نتیجه، اگر این چالش ها مورد توجه مدیران و برنامه ریزان و به ویژه معلمان قرار گیرد، یادگیری بهتری برای دانش آموزان رقم خواهد خورد. با وجود ایراداتی که به این کتاب وارد شده، این کتاب دارای نقاط قوت مثبت متعددی است و نقاط ضعفی که به آنها اشاره شد، بیان کننده خلأهای موجود در این کتاب و آموزش آن است که می تواند آموزش را متأثر کند و دانش آموزان را از دستیابی به حیات طیبه، که هدف ساحت های شش گانه است، بازدارد.

پژوهش حاضر محدود به گروه معلمان و والدین دانش آموزان شهر یزد بود؛ لذا در تعمیم نتایج باید جانب احتیاط را رعایت کرد. محدودیت دیگر، مربوط به روش مطالعه و ابزار مصاحبه بود. پیشنهاد می شود که به بررسی عوامل برانگیزاننده علاقه به کتاب آموزش قرآن پرداخته شود. پیشنهاد می شود که به بررسی عوامل بازدارنده و تسهیل گر در همکاری خانواده ها در زمینه آموزش کتاب قرآن پرداخته شود. پیشنهاد می شود که از نتایج حاصل از این پژوهش، در مدارس و مراکز آموزشی برای آموزش بهتر در زمینه تدریس درس قرآن استفاده شود و نتایج آن، در زمینه بازنگری ها و اصلاحات آتی در کتاب، مورد توجه برنامه ریزان کتب درسی قرار گیرد.

منابع

- قرآن کریم (۱۳۷۶). ترجمه محمد مهدی فولادوند. قم: دار القرآن الکریم.
- نهج البلاغه (۱۳۶۵). ترجمه و شرح علینقی فیض الاسلام اصفهانی. تهران: سپهر.
- اشراقی، مهدی (۱۳۸۸). تحلیل و ارزشیابی سی دی‌های آموزش قرآن بر اساس استانداردهای طراحی تولید چندرسانه‌ای‌های آموزشی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه علامه طباطبائی.
- انوشه‌پور، ابوالفضل، تهرانی فرجاد، مسعود، ستوده، الهه، سرشور خراسانی، غلام عباس، سیدصالحی، منصوره، سیف، سیدمهدی، فلاح، حسن، نباتی، رضا و وکیل، مسعود (۱۳۹۶). راهنمای معلم آموزش قرآن اول دبستان. تهران: شرکت افست.
- جعفری‌فر، زهره و نقی‌زاده، زهرا (۱۳۹۶). شناسایی و تحلیل خلأهای موجود در پژوهش‌های انجام‌شده در زمینه آموزش قرآن. دوفصلنامه پژوهش‌های میان‌رشته‌ای قرآن کریم، ۲۸(۲)، ۴۷-۷۰.
- جلالی، رستم (۱۳۹۱). نمونه‌گیری در پژوهش کیفی. مجله تحقیقات کیفی در علوم سلامت، ۱(۴)، ۳۱۰-۳۲۰.
- چشم‌انداز برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۱). تهران: شورای عالی آموزش و پرورش.
- دانایی فرد، حسن، الوانی، سیدمهدی و آذر، عادل (۱۳۹۶). روش‌شناسی پژوهش کیفی در مدیریت: رویکرد جامع. تهران: صفار.
- سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (۱۳۹۱). تهران: شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- صفرزایی، رسول، مؤمنی، حسین، اکبری، احمد و فلاح مهنه، تورج (۱۴۰۲). الگوی جاری آموزش روخوانی و روان‌خوانی قرآن کریم در دوره ابتدایی (ارائه الگو با رویکرد نظریه داده‌بنیاد). مطالعات برنامه درسی، ۱۸(۷۰)، ۴۱-۷۰.
- ظهرایی اصل، مهران و دولت‌دوست، حسین (۱۴۰۰). بررسی پیام‌های قرآنی کتب آموزش قرآن ابتدایی بر اساس ساحت‌های شش‌گانه تربیت. مجله مطالعات روان‌شناسی و علوم تربیتی، ۴(۳۰)، ۱-۱۶.
- عابدی، حیدرعلی (۱۳۸۹). کاربرد روش تحقیق پدیده‌شناسی در علوم بالینی. فصلنامه راهبرد، ۱۹(۵۴)، ۲۰۷-۲۲۴.
- عابدینی، مهدی، منادی، محمد مهدی و عابدی، مهدی (۱۴۰۲). مدیریت و ارتقای توانمندی خواندن قرآن در کلاس درس ابتدایی. اولین کنفرانس بین‌المللی مطالعات مدیریت، فرهنگ و هنر. دانشگاه فرهنگیان.
- علم‌خواه، مهدی (۱۳۹۹). بررسی اهداف آموزش قرآن در دوره ابتدایی. مطالعات قرائت قرآن، ۸(۱۵)، ۲۵۰-۲۶۴.
- علم‌خواه، مهدی، فقیهی، علیرضا، رحیمی، عبدالله و ناطقی، فائزه (۱۴۰۰). بررسی وضعیت آموزش قرآن دوره ابتدایی و ارائه الگوی مطلوب. پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۲۹(۵۱)، ۱۵۹-۱۸۰.
- قاسم‌پور، مهدی (۱۳۹۹). بررسی عوامل ارتقای سطح آموزشی معلمان قرآن. مطالعات قرائت قرآن، ۸(۱۵)، ۲۶۶-۲۸۶.
- مجیدی، مریم (۱۴۰۰). بررسی شیوه‌های آموزش قرآن در آموزش و پرورش ایران بین سال‌های ۱۳۳۰-۱۳۸۰. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته الهیات گرایش علوم قرآن و حدیث. دانشگاه پیام نور قم.
- نجفی پازکی، معصومه و دلبری، سیدمحمد (۱۴۰۱). عنصر محتوا در برنامه درسی قرآن دوره اول ابتدایی، نوآوری‌های آموزشی. فصلنامه نوآوری آموزشی، ۲۱(۳)، ۱۵۱-۱۸۴.
- Aziz, A. A; Ibrahim, M. A; Shaker, M. H. & Nor, A. M. (2016). Teaching Technique of Islamic Studies in Higher Learning Institutions for Non-Arabic Speakers: Experience of Faculty of Quranic and Sunnah Studies and Tamhidi Centre. *Universiti Sains Islam Malaysia, Universal Journal of Educational Research*, 4(4), 755-760.
- Fitri Isnaini Br Matondang, N. & Rubino, R. (2023). Penerapan Gaya Komunikasi Islam Orang Tua terhadap Anak dalam Memotivasi Menghafal Al-Quran. *Murhum: Jurnal Pendidikan Anak Usia Dini*, 4(2), 16-27.

- Mae Dilla, A. & Adiyono, A. (2023). Mengoptimalkan Literasi Alquran: Mengeksplorasi Strategi Pedagogis Dan Faktor-Faktor Sosial-Lingkungan Yang Berdampak Pada Kemahiran Membaca Al-Quran Di Kalangan Siswa Madrasah Sanawiyah Al-Ihsan Tanah Grogot, *ADIBA: Journal of Education*, 3(4), 459-509.
- Mansur, M; Yullys, H. & Ary Kiswanto, K. (2017). Al-Quran Based Learning Strategy in Teaching Mathematics at Primary Education. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research (ASSEHR), International Conference of Early Childhood Education (ICECE)*, 169, 304-306.
- Nasri, U; Khairi, P; Syukri, A. & Masiyan, M. (2023). Understanding of Santri Regarding Quranic Verses as Prayers within Hizib Nahdlatul Wathan and Its Implications for Children's Education in Daily Life: (A Study of Living Quran at the Islamic Center NW Tanjung Riau Batam Boarding School). *Jurnal Ilmiah Profesi Pendidikan*, 8(3), 1600–1604.
- Rosniati, H; Mahyudin, R; hodijah, K; Zulmuqim, Z; Remiswal, R. & Ahmad Reshad, J. (2022). Learning Strategies for Reading and Writing the Quran: Improving Student Competence as Preservice Teachers at the Faculty of Tarbiyah and Teacher Training. *Education Research International*, 1(2022), 1-7.
- Syafril, S; Yaumas, N; Engkizar, E; Jaafar, A. & Arifin, Z. (2021). Sustainable Development: Learning the Quran Using the Tartil Method. *Al-Ta lim Journal*, 1(1), 1-9.
- Zayed, T. M. (2017). The Role of Reading Motivation And Interest In Reading Engagement Of Quranic Exegesis Readers. *O-JIE: Online Journal of Islamic Education*, 3(1), 1-13.
- Zulkifli, H; Meeze Mohd Rashid, S; Mohamed, S; Toran, H; Mohd Raus, N. & Nasri Suratman, M. (2021). Challenges and Elements Needed for Children with Learning Disabilities in Teaching and Learning the Quran. *Children*, 9(10), 1469.